

ORTA-ASYA TÜRK DERVİŞLİĞİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

M. FUAD KÖPRÜLÜ

Paris'te Bibliothèque Nationale yazmaları arasındaki iki cildlik büyük Nevâî külliyyatı, mevcûd Nevâî külliyyatlarının en zenginidir. İptida Fransız müsteşriki Belin bu eserden geniş nisbette istifade etmiştir. Ben, 1923 'te Paris'te toplanan Dinler Kongresi münasebetiyle Paris'te bulunduğum sırada eserden biraz faydalanmışım : Meşhur Edîb Ahmed hakkındaki malûmatı o külliyyatta bulup neşrettiğim gibi, yine o külliyyat içinde bulunan « Mizânü'l-evzân » ın Türk arûzu hakkındaki mühim malûmatını oradan faydalanarak Türkiyat mecmuasında neşretmişim.

O zaman bu külliyyattan aldığım notlar arasında Nevaî'nin « *Nesâimü'l-muhabbe* » adlı eserinden çıkarmış olduğum bir takım mühim notları bugün neşretmek fırsatını buluyorum. « *Nesâimü'l-muhabbe* , Câmi'nin meşhur « *Nefahâtü'l-üns* » ünün bir takım zeyillerle zenginleştirilmiş tercümesidir. Bu zeyillerdeki malûmata pek nâdir tesadüf olunur. Meselâ, « *Reşahât* » m yazma halinde kalmış bazı tercümelerinde bunlardan bazılarına rastlanabilir. Fakat, ekseriyetle bunların tarîkat erbabı arasındaki şifahî rivayetlere dayandığı anlaşılıyor. Umumiyetle, Orta-Asya dinî tarihi ve bilhassa bunun Türk muhitlerindeki tecellileri çok meçhul kalmıştır. Bu itibarla burada -Nevâî'den naklen- vereceğimiz malûmatın büyük ehemmiyeti vardır. Bu bilgiler arasında esasen malûm olanları tafsil etmediğimiz gibi, metin de çağatayca olduğundan, burada ancak mühim gördüğümüz kısımları bugünkü lehçemize çevirerek vermeyi uygun gördük. Şimdi burada yayınladığımız metinler, vaktiyle « İlk Mutasavvıflar » adlı kitabımızda Ahmed Yesevî ve muakpleri hakkında verilen malûmatı tamamlayıcı mahiyettedir.

*
* *

Kutbeddin Haydar: Ahmed Yesevî'nin başlıca müridlerinden olup pek küçük yaşta Hoca'ya intisab etmiştir. Ahmed Yesevî, onu bir çok riyâzetlerden sonra Horasan vilâyetine memur kıldı. Türbet, Zâve ahali arasında kutb-ı âlem diye şöhret kazandı. Haydarî kavmi (tarikati) mensupları kendilerini ona nisbet ederler. Kutbeddin Haydar'm türbesi, Türbet denilen yerdedir. Ve o yere Türbet denilmesi bundan dolayıdır.

Hakim Süleyman Ata: Hikmetleri Türkler arasında meşhurdur.

İsmail Ata ve İshak Ata: Hoca Ahmed Yesevî'nin İbrahim Ata adlı küçük oğlunun oğlu olup mürididir. Mürid ve eshabı, kerâmet ve makamı pek çoktur. Yaşı yüze yakındı. On yedi veya on sekiz çocuğundan İshak Ata'yı yerine bırakıp, vefat etti. Ondan sonra İshak Ata, babasının halifesi olarak irşad vazifesini yaptı.

Hoca Bahâeddin: İsmail Ata'nın nebîresidir. Bu hanedanda ondan daha himmetli kimse çıkmamıştır. Daima kuş kuşlar ve av avlardı. Zamâne padişahı halkın ona muhabbetini görüp, mülkünden ihraç etti. O da Keşmir'e gitti. Orada, bir yığın taraftar peyda etti.

Hoca Bâyezîd: Ata'nın yakın evlâdındandır. Timurlenk, onun sohbetine geldi. Gelirken bu şeyhin kendilerine helva pişirtmesini gönlünden diledi. Hoca Bâyezîd, Timur ile görüşükten sonra, «evveli selâm, ortası taam ve sonu kelâmdir» deyip pişirttiği helvadan ikram etti. Timurlenk bu kerameti görünce ona mürid oldu. Ve bir imaret tesis ederek vakıflar tayin etti.

Hoca Halil: Ata evlâdındandır, Ata'nın hırka ve seccadesi babadan oğula ona kalmıştır. Ve Ata evlâdı arasında nakibtir.

Korkut Ata: Türk ulusu arasındaki şöhreti tarifi üstündedir. Kendisinden nice yıl evvelki ve nice yıl sonraki işler hakkında sözleri vardır.

Ali Ata: Gümüş künyelidir. Beragı ve çeragı dervişleri arasında meşhurdur. Nice yıllar evvel yaktığı çeragı sönmemiştir, diye meşhurdur. Türk halkı nezir ve niyetlerini ona verirler.

Kılıç Ata: Kılıççılıkla şöhret kazanmıştır.

Sadr Ata: Türkistan vilâyetinde doğmuştur. Kendi zamanında meşhur murşiddir.

Hubbî Hoca: Harezm vilâyeti nahiyelerinden birinde doğmuş-

tur. Onun evsafı, Türk ve Özbek halkları arasında şerhe ve izaha ihtiyaç göstermeyecek kadar meşhurdur. Genç iken ölmüştür. Kendisine yiğitler serveri Hubbi Hoca derler, kerâmetleri meşhurdur.

Demirci Ata: Demircilikle meşgûl imiş. Kırık demirleri eliyle tamir edecek bir âlet yapmıştır. (O, cenab-ı hak bütün ateşleri haram etmiş derdi).

Kişlik Ata: Semerkant'ın Kiş adlı yerindedir. Türkistan'a Hoca Ahmed Yesevî mezarına varıp, riyazetlerde bulunmuş ve kendisine bâtin yolunu açmıştır. Sonra Çin mülküne gitti. Orada bir çok kimse kendisine mürid oldu. Mezarı da oradadır. İmâretî ve mücavirleri vardır.

Seyyid Ata: Hoca Ahmed Yesevî yakınlarından. Türk ulusu arasında şöhreti büyüktür. Hikmetleri çoktur.

Baba Mâçin: İleri gelen meşhur şeyhlerdendir. Rivayete göre Hoca Ahmed Yesevî küçük iken onun manevî terbiyesine hizmet etmiştir.

Zengi Ata: Türkistan şeyhlerindedir. Bir çok şeyhlerin hizmetine yetişmiş, Türk ulusu arasında şöhret kazanmıştır. Onun hakkında çok sözler rivayet edilir.

Hasan Şeyh: İsmail Ata evlâdındandır. Halk arasında şöhreti vardır.

Yusuf Şeyh: Sadr Ata evlâdındandır. Meskeni Kûh-ı Sâf'da idi. 120 yaşına kadar yaşadı. Mezarı o civardadır. Kerâmetleri meşhurdur.

Hacı Şeyh: Yusuf Şeyh'in oğludur. O zamanın bir çok büyük kabile ve cemaatleri onu muktedâ bilirlen ve manen ona bağlı olurlardı. Bir çok kerametleri vardır. Erhat ulusu ve Tarhan ili onun tâbiî idiler.

*
* *

İşte, « *Nesâimü'l-muhabbe* » de Hoca Ahmed Yesevî ile uzak veya yakın alâkaları tesbit edilen Türk sofilen bunlardır. Bu malûmatın bir kısmına yukarıda da bildirdiğimiz gibi başka menbalarda, hattâ daha geniş olarak tesadüf olunursa da diğerlerine hiç bir yazılı metinde rastlanmaz. Bu itibarla onların daha ziyade Orta-Asya Türk dervişleri arasındaki şifahî an'anelere dayandığı ve Nevaî tarafından o an'anelere dayanarak yazıldığı anlaşılıyor. Meşhur Edîb Ahmed hakkındaki vaktiyle neşretmiş olduğumuz parça dahi bu malûmat arasındadır. « İlk

Mutasavvıflar» da Yesevî ile alâkalı şahsiyetler hakkında malûmat verildiğinden yukarıdaki bilgilerden hangilerinin evvelce malûm olduğu ve hangilerinin hiç bilinmediği bu kitaba yapılacak bir mukayese neticesinde daha iyi meydana çıkar. Yine bu arada verilen bazı malûmat-
tan bu Türk şeyhlerinin büyük merkezlerden uzak, ücrâ köşelerde tek-
keler kurup etraflarına dervişler topladıkları anlaşılıyor. Bu şeyhlerden
bazılarının muayyen kabileler arasında müridler toplaması, Orta-Asya
Türk dervişliğinin hususiyetlerinden birini teşkil eder. Ekserisi, Ahmed
Yesevî hikmetleri tarzında hikmetler söyleyen bu Türk dervişlerinin
bazı menkıbelerinden bahs ederken Nevâî, kat'î bir ifade kullanmayıp
bunları rivayet edenlere isnad etmektedir.

13 Ağustos 1964